

SIARHIEJ JORSZ

HISTORYCZNE ZNACZENIE MISJI WSCHODNIEJ JEZUITÓW W ALBERTYNIE*

Dzieje działającej w latach 1924-1942 Misji Wschodniej Jezuitów w Albertynie koło Słonimia są na Białorusi wciąż jeszcze mało zbadane pod względem historycznym. W nielicznych publikacjach sowieckich, a następnie białoruskich historyków jest ona bardzo różnie oceniana, przy czym nie zawsze obiektywnie. W historiografii białoruskiej znajdują się nawet takie nieścisłości, jak informacje, że ojcowie jezuici odprawiali nabożeństwa w języku białoruskim¹. Wiadomo przecież, że w owym czasie liturgia cerkiewna była odprawiana w języku staro-cerkiewno-słowiańskim, a w języku białoruskim mogły być wygłaszane jedynie kazania.

I. POCZĄTKI MISJI

Celem Misji było propagowanie i rozpowszechnianie katolickiego obrządku wschodniego (zwanego powszechnie bizantyjsko-słowiańskim lub neounickim) na terenie Zachodniej Białorusi, Wołynia, Polesia i Chełmszczyzny. Początkowo, w 1923 r., akcja unijna rozpoczęła się na Podlasiu, w diecezji

SIARHIEJ JORSZ [СЯРГЕЙ ЁРШ] – absolwent Wydziału Historii Białoruskiego Państwowego Uniwersytetu Pedagogicznego im. M. Tanka w Mińsku, wydawca wielu niezależnych czasopism, badacz białoruskiego ruchu oporu (1940-1950) oraz dziejów Białoruskiej Cerkwi Greckokatolickiej; mieszka w Mińsku; adres do korespondencji – e-mail: kambatant@yahoo.com

* Artykuł przygotowany na Sympozjum Jubileuszowe w Przemyślu, zorganizowane przez metropolię przemysko-warszawską Ukraińskiego Kościoła Greckokatolickiego w 2000 r., został zamieszczony w aktach sympozjum (*Polska Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. T. 5. Przemyśl 2000 s. 129-133) pod mylnie podanym nazwiskiem. Prezentacja badań naukowych autora zob. w Internecie: <http://autary.iig.pl/jorsz/index.htm>

¹ Zob. *Канфесія на Беларусі (канец XVIII-XX ст.)*. Мінск 1998 s. 208-209.

podlaskiej. Po utworzeniu klasztoru w Albertynie praca misyjna rozpoczęła się także w diecezji wileńskiej, na której terenie znajdował się Albertyn. Misja ta otoczona była szczególną opieką przez papieża Piusa XI oraz kolejnych arcybiskupów wileńskich – Jerzego Matulewicza i Romualda Jałbrzykowskiego. Pośrednio ośrodkiem albertyńskim kierował prowincjał jezuitów w Polsce o. Jan Urban². Ojcowie jezuiti rozpoczęli swą działalność w Albertynie jesienią 1924 r., przy wsparciu ze strony miejscowego wpływowego ziemianina Władysława hrabiego Pusłowskiego, który podarował jezuitom duży budynek w Albertynie. Powstał w nim klasztor, w którym zamieszkało czterdziestu jezuitów. Zakonnicy byli ludźmi różnych narodowości – białoruskiej, ukraińskiej, rosyjskiej, polskiej, francuskiej, rumuńskiej i słowackiej. Jako pierwsi przybyli do Albertyna dwaj księża – Francuz Karol Bazyli Bourgeois i Polak Michał Malinowski. O. Bourgeois obsługiwał kaplicę unicką, a o. Malinowski – rzymskokatolicką³.

W lipcu 1925 r. do Albertyna przybył kolejny kapłan – o. Włodzimierz Piątkiewicz, który został superiorem Misji Jezuitów. Dnia 25 lipca 1925 r. ordynariusz wileński bp Jerzy Matulewicz wydał dekret o erygowaniu w Albertynie parafii obrządku bizantyjsko-słowiańskiego. W 1933 r. parafia ta liczyła już 500 wiernych. W 1926 r. przy Misji powołano nowicjat jezuitów. W owym czasie do Albertyna przybył o. Marcei Wysokiński. W 1926 r. rozpoczął on pracę we wsi Synkowicze w powiecie słonimskim, w której znajdowała się zaniedbana świątynia prawosławna, przekazana na potrzeby unitów przez władze diecezji wileńskiej. W krótkim czasie powstała tam parafia bizantyjsko-słowiańska, licząca 1000 parafian⁴.

Dnia 13 września 1929 r. w Albertynie obrządek wschodni przyjął o. Antoni Niemancewicz (1893-1943), Białorusin, absolwent katolickiej Akademii Duchownej w Piotrogradzie, doktor teologii, więzień łagrów bolszewickich. Jak wspominał o. L. Horoszko, już w nowicjacie o. Niemancewicz uczył kapłanów języka białoruskiego. W przyszłości stał się on inicjatorem białorutenizacji Kościoła unickiego na Białorusi. Od grudnia 1932 r. objął redakcję białoruskiego czasopisma religijnego „Da Złuczeńnia”⁵. Czasopismo to, a w szczególności niektóre publikowane w nim materiały „nacionali-

² І. Фё д а р а ў. *Каталіцка-езуіцкая група ў Албярціне*. W: *Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах*. Т. 4. Мінск 1997 s. 147-148.

³ O Misji Jezuitów w Albertynie zob. m.in. S. Stępień. *Nowa unia kościelna. Obrządek bizantyjsko-słowiański*. W: *Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa*. Т. 2. Przemyśl 1994 s. 141-193.

⁴ *Пачаткі і разьвіццё Альбярціна*. „Царква” 2000 № 1 s. 14.

⁵ Czasopismo to wychodziło także w wersji rosyjskojęzycznej pod red. o. Pawła Macewicza.

styczne” spowodowały reakcję niektórych czynników państwowych. Dlatego też, gdy 21 listopada 1932 r. w Warszawie zebrali się na swym posiedzeniu unicy biskupi z ziem „białorusko-litewsko-ukraińskich”, podjęto decyzję, że „przed oddaniem do druku czasopisma «Da Złuczeńnia» należy przekazać tekst do cenzury kościelnej, gdyż Ministerstwo Spraw Wewnętrznych stawia mu zarzuty”⁶ i – jak wyraził się ks. Horoszko – „karano je za białoruskość”.

W 1933 r. o. Niemancewicz został przeniesiony z Albertyna do Synkowicz na stanowisko proboszcza, a w następnym roku do Dubna, gdzie objął stanowisko profesora teologii pastoralnej w tamtejszym Papieskim Seminarium Wschodnim. Mimo to o. Niemancewicz nadal kierował redakcją czasopisma „Da Złuczeńnia” aż do 1937 r. Od 1938 r. natomiast przy pomocy o. Jana Urbana wydawał w Warszawie czasopismo „Złuczeńnie”.

Do wzmocnienia organizacyjnego nowego obrządku przyczyniło się konsekrowanie w 1931 r. jego pierwszego biskupa. Został nim ukraiński redemptorysta Mikołaj Czarnecki, którego Stolica Apostolska mianowała wizytatorem apostolskim obrządku bizantyjsko-słowiańskiego.

Na początku lat trzydziestych do Albertyna przybyły zakonnice obrządku wschodniego z utworzonego w Wilnie przez jezuitów Zgromadzenia Misjonarek Najświętszego Serca Jezusowego. Zakonnice prowadziły działalność misyjną wśród dzieci i młodzieży oraz opiekowały się sierocińcami. Pracę swoją prowadziły w języku białoruskim, polskim i rosyjskim.

II. CHARAKTER DZIAŁALNOŚCI DUSZPASTERSKIEJ

W okresie istnienia Misji Jezuickiej w Albertynie księża unicy prowadzili także szeroką działalność dobroczynną. Oprócz opieki nad dziećmi z biednych rodzin, duchowni unicy regularnie wspomagali żyjących w biedzie wiernych, chorym zaś udzielali nawet pomocy medycznej. W miejscowej szkole w Albertynie regularnie uczono religii – oprócz księży prawosławnych i rzymskokatolickich pracowali także kapłani katolickiego obrządku wschodniego. Sprzyjało to popularyzacji idei unii zarówno w Albertynie, jak i na całej Słonimszczyźnie.

W latach 1930-1932 w niektórych polskich czasopismach zaczęły pojawiać się artykuły przeciwko Wschodniej Misji Jezuitów w Albertynie. Duchownym zarzucano rusyfikację miejscowej „polskiej” ludności. Na przy-

⁶ „Хрысьціянская думка” 1932 № 12 (25.12.32).

kład polskie Towarzystwo Opieki nad Kresami w swym memorandum z dnia 29 grudnia 1932 r., wystosowanym do polskiego Episkopatu, pisało: „Propagowanie wschodniego obrządku na naszych wschodnich kresach wywołuje ogólną dezaprobatę i niezadowolenie”⁷.

Unicy, broniąc się, musieli odbyć rozmowy z przedstawicielami miejscowej władzy, by wytłumaczyć im rzeczywiste cele swojej działalności. Główny ciężar tego obowiązku spoczął na o. Piątkiewiczu. W 1932 r. opublikował on książkę pt. *Prawda o Albertynie*⁸.

Recenzując tę książkę, białoruskie czasopismo „Chryścijanskaja Dumka” pisało:

W okresie blisko dwóch ostatnich lat prowadzona była ze strony polskich nacjonalistów [...] bardzo zacięta walka przeciw pracy Ojców Jezuitów w Albertynie w powiecie słonimskim. Oburza nacjonalistów fakt, że Ojcowie Jezuitów starają się być prawdziwymi katolikami i brać pod uwagę faktyczne warunki, w jakich przyszło im działać, trzymają się rytu wschodniego i między innymi wykorzystują język białoruski. Z tego to powodu protoihumen Misji Wschodniej w Albertynie ks. W. Piątkiewicz w swojej książce odpiera ich ataki. Należy przyznać, że jego argumenty są w stanie nie jednemu otworzyć oczy na działalność Ojców Jezuitów w Albertynie i na prawdziwy cel tej działalności⁹.

Należy tu podkreślić, że Misję Jezuitów w Albertynie atakowano nie tylko z polskiej strony. Niejednokrotnie podobne akcje prowadziło także duchowieństwo prawosławne, przede wszystkim w Żyrowicach, wspierane przez miejscowych właścicieli ziemskich rosyjskiego pochodzenia. W tej sytuacji hrabia Władysław Pusłowski i szereg innych osób stanęło zdecydowanie w obronie katolików obrządku wschodniego. W marcu 1933 r. zmarł ks. Włodzimierz Piątkiewicz, a superiorem Misji Wschodniej na dwa następujące lata został ks. Antoni Ząbek. W tym czasie prasa przycichła i Misja mogła nieco spokojniej działać, jednak możliwości szerzenia unii na Zachodniej Białorusi były silnie ograniczane przez polskie władze. Od 1932 r. nie utworzono już żadnej nowej parafii unickiej, natomiast 32 już istniejące zmuszone były bronić swej pozycji. Co więcej, miały miejsce wypadki zamy-

⁷ *Дакументы абучаюць*. Мінск 1964 s. 72.

⁸ *Prawda o Albertynie. W odpowiedzi p. Wł. Jeśmanowi z Berdowicz i Ks. Kan. Ad. Abramowiczowi z Białegostoku – ks. Włodzimierz Piątkiewicz, Protoigumen Misji Wschodniej Tow. Jezusowego*. Kraków 1932.

⁹ „Хрысьціянская думка” 1932 № 7-8 (15.07.1932).

kania świątyni, np. w 1936 r. w wiosce Uhrynicze w diecezji pińskiej, gdzie w wyniku działań władz administracyjnych została zamknięta wschodniokatolicka cerkiew parafialna.

Nie bacząc na zaistniałe problemy, w samym Albertynie praca unijna przynosiła konkretne rezultaty. W 1936 r. w przeciągu pół roku zbudowano tam cerkiew unicką (do tego czasu kaplica unicka znajdowała się budynku klasztoru) i kościół rzymskokatolicki. Powstanie tych obiektów związane jest z osobą o. Stanisława Rzepki-Łaskiego, który do Albertyna przybył w 1935 r. Uważał on bowiem, że „cerkiew powinna być widoczna, powinna świadczyć, że unia w Albertynie już się zadomowiła, i swym wyglądem powinna zachęcić tych, którzy jeszcze mają wątpliwości”¹⁰.

Anonimowy autor pisał w czasopiśmie „Złuczeńnie”: „Prawdopodobnie nigdzie jedność Kościoła katolickiego nie jest tak dobra jak w tej niewielkiej miejscowości, gdzie w dwóch świątyniach, będących pod opieką jednego klasztoru, wznoszone są w różnych językach i obrządkach pieśni chóralne sławiące jednego Boga i Chrystusa”¹¹.

III. LIKWIDACJA MISJI

Warunki sprzyjające rozwojowi unii w Albertynie i na ziemiach zachodniobiałoruskich skończyły się wraz z wybuchem II wojny światowej w 1939 r. Na zachodnią Białoruś przyszli bolszewicy. Część kapłanów i zakonników z klasztoru w Albertynie, przeważnie niebiałoruskiego pochodzenia, rozjechała się w owym czasie do swoich krajów. Natomiast o. Antoni Niemancewicz uczynił odwrotnie, powrócił bowiem z Warszawy do Albertyna, aby być ze swoim narodem w ciężkich dla niego czasach.

W sytuacji okupacji bolszewickiej greckokatolicki metropolita lwowski Andrej Szeptycki, korzystając z pełnomocnictw otrzymanych jeszcze od papieża Piusa X, utworzył cztery greckokatolickie egzarchaty, w tym białoruski¹². Dnia 17 września 1940 r. egzarchą białoruskim został mianowany

¹⁰ J.U. [J. Urban]. *Razwoj Albertyna*. „Złuczeńnie” 1938 № 1 s. 9.

¹¹ Tamże s. 10.

¹² Od Redakcji: Pewne uściślenia odnośnie do utworzenia przez metr. A. Szeptyckiego w 1939 r. czterech egzarchatów oraz naznaczenia (w 1940 r.) egzarchą dla Białorusi o. A. Niemancewicza zawarte są w artykule: Я. У с о ш ы н, С. Г а е к. *Экзарх Антон Неманцэвіч – верны сьведка Евангелья. Колькі слоў пра ягонае духоўнае служэньне*, przyp. 20, zamieszczonym w niniejszym numerze „Roczników Teologicznych”. Czytamy tam m.in.: „Дакументы захо-

o. Antoni Niemancewicz. Egzarchat działał w warunkach głębokiej konspiracji. W tych niesprzyjających warunkachznaczono także dwóch wikariuszy egzarchy. W dniu 20 czerwca 1940 r. odbyli oni pierwsze wspólne nabożeństwo i pierwszą naradę, na której przyjęto plan pracy¹³.

Nie wiemy, niestety, ilu księży w owym czasie przebywało w Albertynie, z pewnością były to pojedyncze osoby. Niektórzy z nich byli represjonowani przez bolszewików. Okupacja bolszewicka w połowie 1941 r. została zamieniona na niemiecką. Na początku 1942 r. Egzarchat białoruski Kościoła greckokatolickiego, na czele z o. Antonim Niemancewiczem, został oficjalnie zalegalizowany przez niemieckie władze okupacyjne. W dniu 16 marca 1942 r. Generalny Komisariat Białorusi wydał zgodę na legalną działalność Egzarchatu. Ojciec Niemancewicz starał się włączyć pod jurysdykcję Egzarchatu wszystkie parafie bizantyjsko-słowiańskie na terenie Białorusi. W Albertynie w owym czasie znacznie zaktywizowała się działalność miejscowej parafii unickiej. Jednakże w ciągu najbliższych kilku miesięcy niemiecki okupant nazistowski zmienił swój stosunek do Egzarchatu. Egzarcha Antoni Niemancewicz został aresztowany, a następnie zamordowany. Klasztor w Albertynie zamknięto, a parafię unicką zlikwidowano. Wielu wiernych wywieziono do Niemiec¹⁴.

Wikariusz egzarchy, o. Leu (Leon) Horoszko, wobec groźby aresztowania przez nazistów był zmuszony opuścić Albertyn i podjąć pracę pedagogiczną w szkole medycznej w Baranowiczach, a w 1944 r. udać się na emigrację. Po latach o. Horoszko tak pisał w swych wspomnieniach:

Od czasu białoruskiego odrodzeniowego ruchu religijnego ks. Niemancewicz był pierwszym białoruskim kapłanem, który wszedł w skład hierarchii katolickiej i na tym stanowisku pokazał swoją wielkość i bezgraniczną miłość do narodu biało-

ванья ў Льюоўскім архіве, гэта значыць перапіска паміж афіцыйнымі ватыканскімі ўстановамі і экзархамі, а таксама, мітрапалітам Андрэям Шаптыцкім гавораць пра паўстанне 4 экзархагаў у 1939 годзе. Айцец Антон Неманцэвіч быў прызначаны на пасаду ў 1940 годзе ўвосень, якраз перад першым саборам экзархаў, 17 верасня. А сабор быў 18-19 верасня 1940 г. Менавіта таму ў дакументах сабораў ёсць толькі два даклады Экзарха Антона Неманцэвіча: на II-гім саборы 13-16 чэрвеня 1941 года і на III-цім саборы 9-15 чэрвеня 1942 года. Да 17.09.1940 г. абавязкі экзарха для Беларусі выконваў Уладыка Мікалай Чарнецкі” (Гл.: Док. № 143: Лист УГК Экзархів до секретаря Східної конгрегації Євгена Тіссерана про рішення розпочати унійну працю на території Радянського Союзу. У: Митрополит Андрей Шептицький. Церква і церковна єдність. Документи і матеріали. 1899-1944. Т. 1. Львів 1995 s. 357).

¹³ *З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэсцкай уніі)*. Мінск 1996 s. 129-130.

¹⁴ Л. Г а р о ш к а. *Беларускія сьвятары й рэлігійныя дзеячы Беларусі*. „Запісы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва” 1999 № 24.

ruskiego. Swój obowiązek wykonał do końca życia. Życie swoje uwieńczył największym wyrazem miłości, bo oddał je za wiernych, za naród białoruski¹⁵.

*

Pomimo że działalność Misji Wschodniej Jezuitów w Albertynie trwała krócej niż dwadzieścia lat, jej rola w sprawie odrodzenia unii na Białorusi była szczególnie ważna. Mając duży wpływ na pozostałe parafie unickie, a często także je zakładając, albertyńska Misja Jezuitów, nie bacząc na trudności, przyczyniła się do tego, że zakładane parafie stawały się ośrodkami białoruskości, istotnym czynnikiem formowania świadomości narodowej ludności Zachodniej Białorusi. Nieprzypadkowo naczelnik wydziału społeczno-politycznego urzędu wojewódzkiego w Nowogródku (Albertyn znajdował się wówczas w województwie nowogródzkim) w grudniu 1939 r. pisał: „Działalności duchowieństwa katolickiego obrządku bizantyjsko-słowiańskiego nie mogę uważać za pozytywną, ponieważ propaguje ono wśród wiernych nie tylko język białoruski, lecz także wyraźne białoruskie nacjonalistyczne tendencje”¹⁶.

Dzięki działalności ojców jezuitów z Misji Wschodniej w Albertynie tysiące Białorusinów przyjęły ideę unii. Po dziesięcioleciach prześladowań unia znów odradza się na Białorusi. Odradza się dlatego, że wśród narodu białoruskiego wciąż żyje pamięć o niej.

BIBLIOGRAFIA

Дакументы абучаюць. Мінск 1964.

Фёдраў І.: Каталіцка-езуіцкая група ў Альбярціне. W: Энцыклапедыя гісторыі Беларусі ў 6 тамах. Т. 4. Мінск 1997 s. 147-148

Гарошка Л.: Беларускія сьвятары й рэлігійныя дзеячы Беларусі. „Запісы Беларускага Інстытуту Навукі й Мастацтва” 1999 № 24.

J. U. [J. Urban]. Rozwoj Albertyna. „Złučéńnie” 1938 № 1 s. 9-10.

Канфесіі на Беларусі (канец XVIII-XX ст.). Мінск 1998.

Пачаткі і разьвіццё Альбярціна. „Царква” 2000 № 1 стар. 12-14.

Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 5. Przemyśl 2000.

Prawda o Albertynie. W odpowiedzi p. Wł. Jeśmanowi z Berdowicz i Ks. Kan. Ad. Abramowiczowi z Białegostoku – ks. Włodzimierz Piątkiewicz, Protoigumen Misji Wschodniej Tow. Jezusowego. Kraków 1932.

¹⁵ Гарошка Л. *Беларускія сьвятары й рэлігійныя дзеячы Беларусі*.

¹⁶ *Канфесіі на Беларусі* s. 210.

Stępień S.: Nowa unia kościelna. Obrządek bizantyńsko-słowiański. W: Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. T. 2. Przemyśl 1994 s. 141-193.

Усошын Я., Гаек С.: Экарх Антон Неманцэвіч – верны сьведка Евангелья. Колькі слоў пра ягонае духоўнае служэньне. [Zob. w niniejszym numerze RT].

З гісторыі уніяцтва ў Беларусі (да 400-годдзя Брэскай уніі). Мінск 1996.

MISSIONE ORIENTALE DEI GESUITI IN ALBERTYN E SUA IMPORTANZA STORICA

Riassunto

L'Autore (un giovane ricercatore bielorusso Siarhiej Yorsh) presenta brevemente la storia e l'attività della Missione Orientale dei Gesuiti in Albertyn, nel territorio della Bielorussia Occidentale (che durante il periodo interbellico 1920-1939 apparteneva allo Stato Polacco). Sono stati descritti gli inizi della Missione (1924 e seguenti), il carattere dell'attività pastorale e la liquidazione della Missione, che coincise con l'arresto (1942) ed il martirio (1943) del primo Esarca della Chiesa bielorusca di rito bizantino (greco-cattolica) Anton Niemancewicz (Neman-tseovich) SJ.

Dal suo inizio la Missione godeva di un particolare appoggio da parte del Papa Pio XI e del Vescovo di Vilna (Vilnius) Jurgis Matulaitis-Matulewicz (il quale nel 1925 eresse la parrocchia bizantina ad Albertyn). La Missione ebbe sempre un carattere internazionale. Padri e Fratelli Gesuiti provenivano dalle diverse nazioni: polacchi, bielorusi, ucraini, slovacchi, francesi, romeni. Fra i primi Gesuiti vi furono P. Michał Malinowski (polacco) e P. Charles B. Bourgeois (francese). Seguendo il rito bizantino-slavo (e non quello di Galizia, bizantino-ucraino) la Missione cercava di avvicinare alla Chiesa cattolica la popolazione della Bielorussia Occidentale che, dopo l'anno 1839, era stata forzatamente incorporata nella Chiesa ortodossa russa e, di conseguenza, fortemente denazionalizzata.

Sul territorio della Bielorussia Occidentale i Gesuiti della Missione con il loro multiforme lavoro pastorale e, specialmente P. Anton Niemancewicz con la rivista «Da Zluchennia» (in lingua bielorusca), incoraggiavano la popolazione a riprendere la propria coscienza nazionale e culturale.

L'attività pastorale della Missione Orientale fu rafforzata nel 1931 con la nomina di Nicola Czarniecki (Mykola Charnets'kyj) CSsR come Visitatore Apostolico. Per dinamizzare ultimamente l'attività della Missione nel 1939 fu stato creato dal metropolita Andrea Szeptycki (Sheptyts'kyj) l'Esarcato Bielorusso e nel 1940 fu stato nominato esarca P. Anton Niemancewicz il quale rafforzò la biancorutenizzazione dell'apostolato. Ma il suo arresto da parte dei nazisti tedeschi e la sua morte (1943) significò la fine della Missione. La storia della Missione rimane nella memoria del popolo bielorusso come una fonte di ispirazione per la piena ripresa nazionale e culturale.

Riassunto da Viachaslau Pialinak MIC

Słowa kluczowe: Misja Wschodnia w Albertynie, Kościół (Cerkiew) na Białorusi, neounia.

Parole chiavi: Missione Orientale di Albertyn, Chiesa in Bielorussia, neo-unione.

Key Words: Eastern Mission in Albertyn, Church in Belarus, neo-unia.